

ՍԹԱՓ | Ստանդարտ. Թվային Անվտանգության Փաթեթ

Թվային անվտանգության
քաղաքականությունների ստանդարտներ
հասարակական կազմակերպությունների համար

ԹՎԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍՏԱՆԴԱՐՏ

ՄԹԱՓ | Ստանդարտ. Թվային Անվտանգության Փաթեթ

Կիրառական տեղեկություններ ստանդարտ հասարակական կազմակերպությունների համար

Այս նյութը պատրաստվել է Միացյալ Թագավորության կառավարության ֆինանսական աջակցությամբ՝ ՄԹ միջազգային զարգացման շրջանակում:
Արտահայտված տեսակետները պարտադիր չեն, որ արտացոլեն Միացյալ Թագավորության կառավարության պաշտոնական դիրքորոշումը:

Ծրագիրն իրականացվում է Բազմակողմանի տեղեկատվության ինստիտուտի, CyberHUB նախաձեռնության և Բոլորը հանուն հավասար իրավունքների հիմնադրամի կողմից:

www.mdi.am
www.cyberhub.am
www.allrights.am

Երևան, 2025

Ներածություն.....	4
1. Անվտանգ կարգավորումներ	4
2. Անվտանգության թարմացումների կառավարում.....	5
3. Պաշտպանություն վնասակար ծրագրերից (Malware).....	6
4. Օգտատերերի մուտքի վերահսկում.....	7
5. Գաղտնաբառերի և վավերացման ստանդարտներ	8
6. Ադմինիստրատիվ հաշիվներ (Administrative Accounts)	9
7. Միջադեպերի արձագանքման պլան	11
8. Կրթություն և իրազեկում	12
9. Հսկողություն/մշտադիտարկում և աուդիտ (Monitoring and audit).....	13
10. Firewall (Ֆայերվոլի) և ցանցի անվտանգություն	14
11. Վեբկայքերի անվտանգություն	14
12. Պահուստավորում (Backup)	16
13. Տվյալների պահպանման քաղաքականություն (Data Retention Policy)	17
Անվճար ծրագրեր	18
Լրացուցիչ գործողություններ թիրախավորված կազմակերպությունների համար.....	18
Վերանայում և համապատասխանություն	19
Վերջաբան.....	20

Ներածություն

Կիրառական տեխնոլոգիաների այս քաղաքականությունը սահմանում է գործողությունների ուղեցույց, որը պաշտպանում է կազմակերպության տվյալները, ցանցը և տեղեկատվական համակարգերը կիրառական տեխնոլոգիաներից: Այն մշակված է **մատչելի կիրառելիության** սկզբունքով, որի օգտագործման պայմաններից է դրա **պարբերական թարմացումը**:

- **Թարմացման պարբերականություն.** այս քաղաքականությունը վերանայվում է **ամեն տարի** կամ **հիմնական վարչական-ադմինիստրատիվ փոփոխությունների ժամանակ** (օրինակ՝ գրասենյակի վայրի փոփոխություն, մեծ քանակի նոր աշխատակիցների ներգրավում և այլն):
- **Կիրառելիություն.** քաղաքականությունը կիրառվում է բոլոր աշխատակիցների, կամավորների, պայմանագրային իրավահարաբերության մեջ գտնվող ցանկացած անձանց և խորհրդատուների համար, որոնք ունեն մուտք դեպի կազմակերպության համակարգեր և տվյալներ:

1. Անվտանգ կարգավորումներ

Նպատակ

Նպաստել համակարգերի և սարքերի անվտանգ կարգավորմանը՝ բացառելով ավելորդ և չհավաստագրված ծրագրերի և ծառայությունների կիրառումը, որոնք կարող են հանդիսանալ խոցելիություններ հնարավոր հարձակումների համար:

Քաղաքականություն

- **Համակարգի կարգավորում.** ռիսկերը նվազեցնելու համար անհրաժեշտ է **անջատել կամ հեռացնել ավելորդ և չհավաստագրված ծրագրեր, ծրագրեր, ծառայություններ և օգտագործողների հաշիվները**:
- **Ավտոմատ գործարկման անջատում.** փակել «auto-run» կամ «auto-play» ֆունկցիաները համակարգիչներում՝ ֆայլերի ինքնաբերաբար գործարկումը կանխելու համար:
- **Մուտքի/հասանելիությունների վերահսկում.** ապահովել յուրաքանչյուր աշխատակցի նվազագույն անհրաժեշտ արտոնությունները, որոնք պետք են լիազորությունների կատարման համար:

Ինչպե՞ս կիրառել (How-To)

1. Հետազոտեք համակարգչի, հեռախոսի ծրագրերի և հավելվածների ցանկը, հեռացրեք այն ծրագրերը, որոնք ձեզ պետք չեն:
2. Windows համակարգերում կարող եք «Turn Windows Features on or off» բաժնում անջատել ավելորդ ֆունկցիոնալները: Linux-ում՝ օգտագործեք «[systemctl disable service_name](#)» կամ «package manager»-ները:[\[1\]](#)
3. Պարբերաբար, օրինակ, ամսական մեկ անգամ ստուգեք և/կամ վերանայեք բոլոր աշխատակիցների հաշիվները և դրանց համապատասխանությունը իրենց տրված

լիազորություններին: Հետագրեք կամ չեղարկեք նախկին աշխատակիցներին պատկանող արտոնությունները/հաշիվները:

Գործնական օրինակներ

- **Ubuntu/Linux.** Էնթադրենք ունեք MySQL, բայց իրականում տվյալների բազա չեք օգտագործում. կարելի է ծառայության (service) ավտոմատ գործարկումն անջատել «stop/disable» հրամանով:
- **Windows.**[\[2\]](#) Եթե ձայնասկավառակ (CD/DVD) չեք օգտագործում, ապա անջատեք Auto-play-ը, որպեսզի արտաքին կրիչի մեջ վիրուսային ֆայլերը ինքնաբերաբար չաշխատեն:

Լրացուցիչ ռեսուրսներ

- Անվճար կամ զեղչված արժեքով ծրագրային ապահովումներ հասարակական կազմակերպությունների համար - [TechSoup](#)
- Անվճար և բաց կոդով օպերացիոն համակարգեր - [Ubuntu](#) կամ [Linux Mint](#)

2. Անվտանգության թարմացումների կառավարում

Նպատակ

Նպաստել թարմացումների կառավարմանը և իրականացմանը՝ գոյություն ունեցող և նորաստեղծ ռիսկերը մեղմացնելու կամ չեզոքացնելու համար:

Քաղաքականություն

- **Ավտոմատ թարմացումներ.** բոլոր օպերացիոն համակարգերում, հավելվածներում և ծրագրային ապահովումներում անհրաժեշտ է ակտիվացնել ավտոմատ թարմացումները:
- **Թարմացումների ժամանակացույց.** կրիտիկական կամ բարձր ռիսկային թարմացումները անհրաժեշտ է իրականացնել **14 օրվա ընթացքում**:
- **Ինքնուրույն (manually) թարմացումներ.** այն համակարգերի համար, որտեղ ավտոմատ թարմացումը հնարավոր չէ, անհրաժեշտ է պարբերաբար ստուգել (օր.՝ ամեն շաբաթ) և ինքնուրույն իրականացնել դրանք:
- **Վերահսկում.** պարբերաբար պետք է ստուգել (օրինակ՝ ամսական), արդյոք թարմացումները **ակտիվ են**: Պետք է կանխել այն դեպքերը, երբ աշխատակիցներն անջատում են թարմացումները սարքավորման հիշողության/տեղի պակասի կամ այլ պատճառով:

Ինչպե՞ս կիրառել (How-To)

1. Windows-ում բացեք «Settings» → «Update & Security» և համոզվեք, որ «Updates»-ը ակտիվ է:
2. macOS-ում անցեք «System Preferences» → «Software Update»:

3. Linux-ում, կախված բաշխումից (Ubuntu/Debian/Red Hat), օգտագործեք «[apt-get update](#)», «[apt-get upgrade](#)» կամ համապատասխան «package manager»:
4. Հեռախոսների վրա (Android/iOS) միացրեք ավտոմատ թարմացումը «[Settings](#)» բաժնից:

Գործնական օրինակ

- Եթե ձեր կազմակերպությունը դեռ օգտագործում է Windows 7, ապա անհրաժեշտ է անցնել Windows 10/11 կամ Linux, քանի որ Windows 7-ում անվտանգության նոր թարմացումներ չեն իրականացվում:

Լրացուցիչ ռեսուրսներ

- Ավտոմատ թարմացումներ իրականացնելու գործիքներ Windows-ի համար - [Secunia PSI](#) կամ [Patch My PC](#)

3. Պաշտպանություն վնասակար ծրագրերից (Malware)

Նպատակ

Նպաստել սարքավորումների անվտանգությանը վիրուսներից, լրտեսող ծրագրերից, կոդավորող (ransomware) ծրագրերից և այլ վնասակար ծրագրերից:

Քաղաքականություն

- **Հակավիրուսային (Anti-Malware) ծրագիր.** տեղադրել վստահելի հակավիրուսային ծրագիր (օրինակ՝ Windows Defender, Avast, Bitdefender և ClamAV՝ Linux-ի համար):
- **Պարբերական թարմացումներ.** պետք է համոզվել, որ հակավիրուսային տվյալների շտեմարանները թարմացված են:
- **Պլանավորված սկանավորում.** առնվազն շաբաթական մեկ անգամ անհրաժեշտ է իրականացնել համակարգի լրիվ (full) սկանավորում:
- **Սպիտակ ցանկ (Whitelisting).** հնարավորության դեպքում թույլատրել միայն հաստատված ծրագրերի գործարկումը:
- **Օգտագործել օպերացիոն համակարգի հակավիրուսային համակարգերը.** եթե չկան համապատասխան ռեսուրսներ հակավիրուսային ծրագրերի տեղադրման համար, ապա անհրաժեշտ է հետևել, որպեսզի Windows, MacOS համակարգերում ներդրված անվտանգային համակարգերը միշտ ակտիվացված և թարմացված լինեն: Դրանք նույնպես արդյունավետ են բազային անվտանգությունն ապահովելու համար:
- **Օգտատերերի վերապատրաստում.** պետք է կազմակերպել ուսուցումներ, որպեսզի աշխատակիցները ճանաչեն ֆիշինգային (phishing) նամակները և բացառեն չարամիտ ֆայլերի ներբեռնումը: Պետք է ստեղծել համակարգ, որի միջոցով աշխատակիցները կկարողանան հաղորդել ղեկավարությանը՝

նմանօրինակ վնասակար նամակներ հայտնաբերելիս:

Ինչպե՞ս կիրառել (How-To)

1. Ընտրեք և տեղադրեք վստահելի հակավիրուսային ծրագրեր կամ ակտիվացրեք օպերացիոն համակարգերի ներդրվածները:
2. Շաբաթական կտրվածքով կարգավորեք պլանավորված (scheduled) ստուգումները:
3. Կասկածելի նամակներ ստանալիս մի բացեք կցված ֆայլերը և հղումները մինչև չհամոզվեք դրանց անվտանգության հարցում:

Գործնական օրինակ

- Եթե աշխատելիս օգտագործում եք հանրային Wi-Fi, ապա օգտագործեք VPN, որպեսզի չարամիտ ծրագրերը կամ այլ օգտատերերը չկարողանան հեշտությամբ հասանելիություն ունենալ ձեր տվյալներին:

Լրացուցիչ ռեսուրսներ

- Սնվճար բաց կոդով հակավիրուս Linux/Mac/Windows-ի համար - [ClamAV](#)
- Չարամիտ ծրագրեր հայտնաբերելու գործիք, որը պահանջում է խորացված գիտելիքներ կիրառման համար - [Malwarebytes](#)

4. Օգտատերերի մուտքի վերահսկում

Նպատակ

Նպաստել աշխատակիցների պարտականություններին համապատասխան մուտքի իրավունքին՝ անհարկի հասանելիությունները կանխելու նպատակով:

Քաղաքականություն

- **Նվազագույն արտոնություն.** յուրաքանչյուր օգտատեր պետք է ստանա մուտքի և գործողությունների այն նվազագույն իրավունքները և լիազորությունները, որոնք անհրաժեշտ են իր աշխատանքի համար:
- **Անհատական հաշիվներ.** չի կարելի օգտագործել ընդհանուր (shared) հաշիվներ: Յուրաքանչյուր աշխատակից պետք է ունենա իր **յուրահատուկ/առանձին** անուն-գաղտնաբառը:
- **Մուտքի վերահսկման վերանայում.** 3-6 ամիսը մեկ անգամ պետք է ստուգել՝ արդյոք օգտատերերի դերերն ու թույլտվությունները համապատասխանում են նրանց իրական աշխատանքին:
- **Բազմափուլային վավերացում (MFA).** անհրաժեշտ է ակտիվացնել MFA-ը բոլոր այն հաշիվների համար, որոնք մշակման կամ հասանելիության բարձր մակարդակ ունեն, այդ թվում նաև աշխատակիցների անձնական էլ. փոստերը, սոցիալական ցանցերի և մեսենջերների հաշիվները, որոնք օգտագործվում են աշխատանքային հաղորդակցության համար:

- **Մուտքի չեղարկում.** հեռացող աշխատակիցների բոլոր հաշիվները և մուտքերը դեպի ընդհանուր կիրառվող հաշիվներ (օրինակ՝ կազմակերպության Facebook-ում էջի կառավարման տարբերակները) պետք է անմիջապես փակել:

Ինչպե՞ս կիրառել (How-To)

1. Ստեղծեք օգտատիրոջ անուն-գաղտնաբառ յուրաքանչյուր նոր աշխատակցի համար: Մի օգտագործեք ընդհանուր «Admin» կամ «User» հաշիվներ:
2. Պարբերաբար (օրինակ՝ եռամսյակը մեկ) ստուգեք, թե ինչ օգտատերեր կան համակարգում: Հեռացրեք նրանց, որոնք այլևս չեն աշխատում:
3. MFA-ի դեպքում (օրինակ՝ Google Authenticator, Microsoft Authenticator, կամ անվտանգության բանալի / security key) խուսափեք SMS-based տարբերակից, եթե հասանելի են ավելի անվտանգ եղանակներ:

Գործնական օրինակ

- Եթե ձեր կազմակերպությունն ունի համակարգեր, որոնք ղեկավարվում են անհատ օգտատերերի կողմից (սոցցանցեր, CRM, տվյալների շտեմարաններ և այլն), ապա համոզվեք, որ կառավարող բոլոր օգտատերերը հանդիսանում են տվյալ պահին գործող աշխատակիցներ: Նաև համոզվեք, որ այնտեղ գրանցումների համար աշխատակիցների կողմից չեն օգտագործվում անձնական չպաշտպանված էլեկտրոնային փոստի հասցեներ:

Լրացուցիչ ռեսուրսներ

- MFA-ի համար նախատեսված հավելվածներ - [Authy](#), [Google Authenticator](#), [Microsoft Authenticator](#)

5. Գաղտնաբառերի և վավերացման ստանդարտներ

Նպատակ

Նպաստել ուժեղ գաղտնաբառերի և վավերացման միջոցառումների կիրառմանը՝ հաշիվները չարտոնված մուտքերից պաշտպանելու համար:

Քաղաքականություն

- **Գաղտնաբառերի պահանջներ.** պետք է մշակել 12+ նիշից բաղկացած, պարզ հաջորդականություններից զերծ (օր.՝ 12345, password) գաղտնաբառեր: Գաղտնաբառերը ստեղծելիս չի կարելի օգտագործել կռահելի բաղադրիչներ (օրինակ՝ սեփական, երեխաների կամ ընտանիքի այլ անդամների անունները, ծննդյան տարեթվերը, հեռապոստահամարները): Յուրաքանչյուր հաշվի համար պարտադիր է կիրառել **տարբերվող** գաղտնաբառեր:
- **Գաղտնաբառերի կառավարում.** անհրաժեշտ է հորդորել օգտատերերին օգտագործել գաղտնաբառերի կառավարիչ (password manager), որպեսզի խուսափեն

«մեկ գաղտնաբառ ամեն տեղ» մոտեցումից: Պարբերաբար պետք է համոզվել, որ գաղտնաբառերի կառավարիչն օգտագործվում է բոլոր աշխատակիցների կողմից:

- **Բազմափուլային վավերացում (MFA).** Բոլոր հիմնական հաշիվներում (գերադասելի է բոլոր հաշիվների վրա) ակտիվացնել 2FA (երկփուլ) կամ MFA (բազմափուլ) վավերացում:
- **Գաղտնաբառի փոփոխում.** Յուրաքանչյուր տարի անհրաժեշտ է թարմացնել գաղտնաբառերը, ավելի հաճախ՝ կասկածների դեպքում: Չի խրախուսվում առավել հաճախ և պարտադրված փոխել գաղտնաբառերը, օրինակ, ամեն ամիս, քանի որ դա բերում է աշխատակիցների կողմից թույլ գաղտնաբառերի կիրառման:

Ինչպե՞ս կիրառել (How-To)

1. Ընտրեք ձեզ համար ցանկալի և կիրառելի Password Manager (օրինակ՝ KeePass, Bitwarden, ProtonPass կամ այլ) և աշխատակիցներին տրամադրեք հակիրճ ուղեցույց դրանց կիրառման վերաբերյալ:

Գործնական օրինակ

- Եթե աշխատակիցը նույն գաղտնաբառն է օգտագործում իր անձնական Gmail-ի և ներքին/աշխատանքային համակարգերի համար, ապա որևէ ֆիշինգային հարձակում ուղղված իր Gmail-ին, կարող է վնասել նաև ձեր կազմակերպությանը:

Լրացուցիչ ռեսուրսներ

- Բաց կոդով և անվճար տարբերակ ունեցող գաղտնաբառերի կառավարիչ - [Bitwarden](#)
- Օֆլայն գաղտնաբառերի կառավարիչ Windows/Linux/Mac օպերացիոն համակարգերով աշխատող համակարգիչների համար - [KeePass](#)

6. Ադմինիստրատիվ հաշիվներ (Administrative Accounts)

Նպատակ

Նպաստել վերահսկողության խստացմանն այն հաշիվների նկատմամբ, որոնք տրամադրում են լայն (admin-level) իրավունքներ:

Քաղաքականություն

- **Առանձին հաշիվներ ադմինիստրատորների համար.** ադմինիստրատորները պետք է ունենան առանձին «admin» և «user» հաշիվներ:
- **Արտոնությունների սահմանափակում.** միայն ադմին մակարդակի (admin-level) գործողությունների կարիք ունեցող աշխատակիցները պետք է ունենան համապատասխան հասանելիություն և լիազորությունների շրջանակ: Ադմինիստրատորի և աշխատակիցների կողմից իրականացվող գործողությունները պետք է գրանցվեն և ժամանակ առ ժամանակ ստուգվեն: Բոլոր մնացած օգտատերերը, որոնք ունեն որոշակի սահմանափակումներ, պետք է

օգտվեն «user» հաշիվներից:

- **Պարբերական վերահսկում.** երեք ամիսը մեկ պետք է ստուգել, թե ով ունի «admin-level»: Եթե ադմինիստրատորի (համապատասխան աշխատակցի) գործառնությունները փոխվել են, ապա պետք է ազատել «admin-level»-ից:
- **Մուտքի չեղարկում.** երբ աշխատակիցը հեռանում է, նրա «admin-level» արտոնությունները պետք է անմիջապես չեղարկվեն:

Ինչպե՞ս կիրառել (How-To)

1. Ստեղծեք յուրաքանչյուրի համար երկու հաշիվ (**user_lilit** և **admin_lilit**), և ամենօրյա աշխատանքում մի կիրառեք «**admin_lilit**» հաշիվը:
2. Պահեք «audit logs»-ը (Windows Event Viewer, Linux syslog), որպեսզի հնարավորություն ունենաք հետազայում տեսնել, թե ով ինչ փոփոխություններ է կատարել համակարգում:

Գործնական օրինակ

- Պայմանական, եթե ձեր կազմակերպությունում կա 5 աշխատակից, կարևոր է, որ ոչ բոլորը լինեն «admin», ինչը խիստ ռիսկային է: Ավելի ապահով է, երբ միայն 1-2 հոգի ունի «admin-level», իսկ մյուսները գործեն սովորական «user» իրավունքներով:

Լրացուցիչ ռեսուրսներ

- **NIST Special Publication 800-53.** ադմինիստրատիվ հաշիվների անվտանգության կառավարման և վերահսկման (access control) լավագույն փորձառություններ - [Security and Privacy Controls for Information Systems and Organizations](#)
- **CIS Controls (Center for Internet Security).** ադմինիստրատիվ հաշիվների կառավարումն ապահովող քայլեր և լավագույն փորձ (Role-based access, MFA, audit logs և այլն) - [Implementation Guide for Administrative Access and Account Management](#)
- **Microsoft Docs – Local Administrator Accounts.** Windows միջավայրում լոկալ ադմինիստրատորների հաշիվների անվտանգ համակարգում, ներառյալ Group Policy-ների և LAPS-ի (Local Administrator Password Solution) կարգավորումներ - [Կարդալ առցանց\[3\]](#)
- **Linux Sysadmin – Privileged Access Management.** սահմանափակ «root» մուտք «Ubuntu», «Debian», «CentOS» օպերացիոն համակարգերում, «sudo»-ի և «audit log»-ի ճիշտ կառավարում, և միայն անհրաժեշտ անձանց լիազորում sudo արտոնություններ: Եզրակացությունները կիրառելի են նաև այլ Linux-ի բաշխումների համար - [Arch Linux Wiki on sudo](#)

7. Միջադեպերի արձագանքման պլան

Նպատակ

Նպատակ է կիրառել միջադեպերի հետևանքների/վնասի նվազեցմանը՝ գործողությունների հստակ պլանի միջոցով:

Քաղաքականություն

- **Արձագանքման պլան.** կազմակերպությունը պետք է ունենա գրավոր պլան, որտեղ նշված է, թե միջադեպերի դեպքում աշխատակիցները առաջնահերթ ում հետ պետք է կապ հաստատեն, ինչ քայլեր պետք է կատարել հարձակումը զսպելու, տվյալները և/կամ հասանելիությունը վերականգնելու համար:
- **Արձագանքման թիմ.** անհրաժեշտ է նշանակել կոնկրետ պատասխանատուների և իրականացնել դերաբաշխում (օրինակ՝ SS պատասխանատու, Հաղորդակցության պատասխանատու, Իրավական հարցերով պատասխանատու և այլն): Փոքր կազմակերպություններում մեկ աշխատակիցը կարող է ունենալ մի քանի դեր:
- **Վերապատրաստումներ.** տարեկան 1-2 անգամ անհրաժեշտ է կատարել վարժանքներ և սիմուլյացիաներ՝ ինչպես կվարվեն աշխատակիցները ֆիշինգի, ransomware հարձակման կամ այլ դեպքերում:
- **Միջադեպերի փաստաթղթավորում.** պետք է ապահովել, որ յուրաքանչյուր միջադեպ գրանցվի, վերլուծվի և պահպանվի հետագա փորձի զարգացման համար (քաղված դասեր):

Ինչպե՞ս կիրառել (How-To)

1. Ստեղծեք սեղմ/արագ արձագանքող և պարզ հաղորդակցության սխեմա. օրինակ, եթե կա միջադեպ, ապա առաջին հերթին զանգահարեք SS պատասխանատուին, հետո ղեկավարին և կապվեք հասարակական կազմակերպություններին թվային պաշտպանություն տրամադրող տեղական կամ միջազգային կազմակերպությունների հետ:
2. Մշակեք հետ-միջադեպային փաստաթուղթ (Post-incident Analysis), որում կնշեք, թե ինչ ապացույցներ են հայտնաբերվել, ինչպես է լուծվել խնդիրը, ինչպես է հնարավոր բարելավել հետագա անվտանգությունը և բացառել կամ նվազեցնել նմանօրինակ կիրառմիջադեպերը:

Գործնական օրինակ

- Ransomware [\[4\]](#) հարձակման դեպքում նախ անջատեք վարակված համակարգիչը ներքին ցանցից և ինտերնետից, որպեսզի այն չտարածվի, և անմիջապես կապվեք թվային անվտանգության մասնագետների հետ:

Լրացուցիչ ռեսուրսներ

- Հայաստանում գործող քաղաքացիական հասարակության և մեդիա կազմակերպություններին թվային աջակցություն և խորհրդատվություն

տրամադրող թիվ - [CyberHUB](#)

- Թվային աջակցության միջազգային ծառայություն - [AccessNow Help](#)

8. Կրթություն և իրազեկում

Նպատակ

Նպատակն աշխատակիցների իրազեկվածությանն ու շարունակական կրթությանը՝ կազմակերպության ընդհանուր անվտանգությունը բարձրացնելու և սխալների հավանականությունը նվազեցնելու նպատակով:

Քաղաքականություն

- **Շարունակական կրթություն.** տարեկան կտրվածքով կազմակերպել կիրառական անվտանգության պարտադիր ուսուցում բոլորի համար:
- **Թիրախային կրթություն.** այն աշխատակիցները, որոնք աշխատում են առավել ռիսկային կամ զգայուն տվյալների հետ, պետք է ստանան ավելի խորացված գիտելիք:
- **Պարբերական հիշեցումներ.** 1-3 ամիսը մեկ (ըստ կազմակերպության կարիքների) պետք է ուղարկել էլեկտրոնային նամակ-հուշումներ կամ իրականացնել փոքր հանդիպումներ, որտեղ անհրաժեշտ է քննարկել նոր ռիսկերն ու դրանց կանխարգելման եղանակները:
- **Ֆիշինգային սիմուլյացիաներ.** հնարավորության դեպքում պետք է կազմակերպել փոքրիկ «ֆիշինգային հարձակումներ»՝ ուղարկելով փորձական phishing email՝ տեսնելու համար, թե աշխատակիցներից որոնք կգտնվեն աչալուրջ և որոնք հավելյալ վերապատրաստման կարիք կունենան:

Ինչպե՞ս կիրառել (How-To)

1. Նոր աշխատակիցների համար ներգրավման հատուկ գործընթաց պլանավորեք (**onboarding**), որի ընթացքում կհամոզվեք, որ նա պատրաստ է հիմնական սպառնալիքներին:
2. Մշակեք վերապատրաստման համար կրթական մոդուլներ՝ բազային ուսուցման և միջադեպերի ուսումնասիրման համար:
3. Տարեկան վերապատրաստումից բացի, իրականացրեք փոքր՝ 5-10 րոպեանոց քննարկումներ աշխատանքային ժողովների ընթացքում:

Գործնական օրինակ

- Աշխատակիցների համար ուսուցումը հետաքրքիր դարձնելու նպատակով կարող եք օգտագործել quiz-ի հարթակներ ([Kahoot](#), [Quizizz](#)): Մրանք կօգնեն գործընթացը խաղաֆիկացնել և ինտերակտիվ դարձնել:

Լրացուցիչ ռեսուրսներ

- Հոդվածներ և բլոգներ թարմ կիբեռռիսկերի վերաբերյալ - [Cyberhub.am](https://cyberhub.am)
- Անվճար ռեսուրսներ և դասընթացներ թվային անվտանգության վերաբերյալ - [Cyber Readiness Institute](https://cyberreadinessinstitute.org)
- Բաց կոդով գործիքներ ֆիշինգային սիմուլյացիաների համար - [Phishing Simulation Tools](https://phishing-simulation.com)
- Ֆիշինգային նամակների ստեժման ռուսալեզու հարթակ - [StopPhish](https://stopphish.ru)

9. Հսկողություն/մշտադիտարկում և աուդիտ (Monitoring and audit)

Նպատակ

Մշտադիտարկման միջոցով նպաստել անսովոր ակտիվության հայտնաբերմանը և աուդիտի միջոցով աջակցել անվտանգության չափանիշների պահպանմանը:

Քաղաքականություն

- **Պարբերական աուդիտ.** առնվազն տարեկան մեկ անգամ պետք է անցկացնել անվտանգության աուդիտ (ներքին կամ արտաքին աուդիտորների ներգրավվմամբ), որտեղ ստուգվում են օգտատերերի իրավունքները, firewall-ի (արգելապատնեշ) կարգավորումները, թարմացումները և այլն:
- **Մուտքի վերահսկում.** երեք ամիսը մեկ պետք է վերանայել, թե ովքեր ունեն մուտքի իրավունքներ կարևոր համակարգեր:
- **Փաստաթղթավորում.** անհրաժեշտ է գրանցել բոլոր արդյունքները, ուղղիչ միջոցառումները և հետագա քայլերը:

Ինչպե՞ս կիրառել (How-To)

1. Կազմեք ստուգաթերթ (checklist), որում կլինեն հիմնական կետերը (թարմացումներ, օգտատերերի իրավունքներ, firewall, հակավիրուս և այլն):
2. Աուդիտից հետո կազմեք գործողությունների պլան, թե ինչն է պետք շտկել, ինչ ժամկետում և ում կողմից:

Գործնական օրինակ

- Պայմանական, եթե աուդիտի ժամանակ պարզվում է, որ 2 աշխատակից, որոնք 6 ամիս է հեռացել են աշխատանքից, սակայն դեռ ունեն հասանելիություն G-Suite կամ Microsoft 365 համակարգերին, ապա անմիջապես պետք է փակեք այդ հաշիվները: Եվ ավելի կարևոր է հասկանալ, թե ինչու՞ և ու՞մ պատճառով է ստեղծվել նման իրավիճակ, ինչպե՞ս խուսափել նման դեպքերից հետագայում:

10. Firewall (ֆայերվոլ) և ցանցի անվտանգություն

Նպատակ

Նպաստել կազմակերպության ցանցի անվտանգությանը՝ ֆայերվոլի (ցանցի պաշտպանիչ համակարգ) միջոցով, որը առաջին պաշտպանական գիծն է և վերահսկում է ներտիրոյթային և արտաքին ցանցերի միջև տվյալների շարժը:

Քաղաքականություն

- **Ֆայերվոլի տեղադրում.** բոլոր համակարգիչները և ցանցային սարքերը պետք է ունենան ֆայերվոլ (ծրագրային կամ սարքային):
- **Ֆայերվոլի կարգավորում.** կարգավորում կատարողը պետք է լինի SS մասնագետ, որպեսզի թույլատրելի ու արգելված կապերը ճիշտ սահմանվեն:
- **Ցանցի պաշտպանություն.** ֆայերվոլը պետք է տեղակայված լինի ցանցային պարագծում՝ պաշտպանելով ներքին ցանցը:
- **Մուտքի կառավարում.** միայն նշանակված SS աշխատակիցները կարող են փոփոխել ֆայերվոլի կարգավորումները:
- **Տարեկան վերանայում.** տարեկան կամ ըստ փոփոխությունների, պետք է վերանայել firewall-ի կանոնները (rules):

Ինչպե՞ս կիրառել (How-To)

1. Windows-ում միացրեք «Windows Defender Firewall»-ը կամ այլ երրորդ կողմի ֆայերվոլ (third-party firewall): macOS-ում՝ այն ակտիվացրեք «Firewall» բաժնում
2. Կազմակերպչական մակարդակով (router-level firewall) օգտագործեք սարքային firewall/router, որտեղ կարգավորում եք արտոնված (allowed) և արգելված (blocked) պորտերը:
3. Գրանցեք «firewall change log»-ը, որպեսզի իմանաք՝ ով և երբ փոխեց «firewall»-ի կանոնները:

Գործնական օրինակ

- Եթե ձեր ներքին ցանցում ոչ ոք չի օգտվում FTP-ից (File Transfer Protocol/նիշքերի փոխանցման կանխագիր), ապա «firewall»-ում արգելեք 21 (FTP) պորտը, որպեսզի այն չհանդիսանա խոցելի բաց:

Լրացուցիչ ռեսուրսներ

- Անվճար «open-source firewall» լուծումներ – [OPNsense](#) կամ [pfSense](#)
- Ապարատային «router/firewall» – [Ubiquiti EdgeRouter](#)

11. Վեբկայքերի անվտանգություն

Նպատակ

Նպատակ է կայքի տվյալների պաշտպանվածությանը կիրառարձակումներից (hack, DDoS, տվյալների արտահոսք) և մշտական հասանելիությանը:

Քաղաքականություն

- **SSL/TLS սերտիֆիկատ.** կայքի հասցեն պետք է սկսվի <https://-ով>:
- **Թարմացումների կառավարում.** CMS-ը (օրինակ՝ WordPress, Joomla, Drupal) և plugin-ներն անհրաժեշտ է պարբերաբար թարմացնել: Անվտանգության թարմացումները պետք է իրականացնել հնարավորինս արագ:
- **Մուտքի վերահսկում.** ադմին հաշիվների համար պետք է ակտիվացնել բազմափուլ վավերականացում (MFA), իսկ չգործածվող հաշիվները անմիջապես հեռացնել:
- **Պահուստավորում (Backup).** առնվազն շաբաթական մեկ անգամ անհրաժեշտ է կատարել կայքի ամբողջական պահուստավորում:
- **SLA/Սպասարկում.** պետք է նախատեսել պայմանագիր (service level agreement) կայքը մշակող ընկերության կամ անհատի հետ՝ երկարաժամկետ անվտանգության մոնիտորինգի համար:
- **DDoS պաշտպանություն.** անհրաժեշտ է գործարկել DDoS պաշտպանություն (օրինակ՝ Cloudflare, Project Shield, Deflect) ուղղված գործողություններ:

Ինչպե՞ս կիրառել (How-To)

1. Ստացել անվճար SSL (օրինակ՝ Let's Encrypt), միացրել HSTS, որպեսզի միշտ կիրառվի HTTPS տարբերակը:
2. WordPress-ում, Joomla-ում կամ այլ CMS-ում անջատել «plugin»-ները, որոնք չեն օգտագործում: Անպայման թարմացրել «core CMS»-ն ու «plugin»-ները:
3. Եթե երկարաժամկետ սպասարկման հնարավորություն չունեք, ապա օգտվել «website builder»-ներից, որոնք ինքնուրույն կարգավորում են անվտանգության զգալի մասը և բավականին փոքր ամսավճարով ներառում սպասարկման ողջ փաթեթը:

Գործնական օրինակ

- Հասարակական կազմակերպությունները կարող են դիմել Cloudflare-ի «Galileo» ծրագրին միանալու և ստանալ անվճար DDoS պաշտպանություն:

Լրացուցիչ ռեսուրսներ

- Անվճար SSL/TLS սերտիֆիկատներ - [Let's Encrypt](#)
- Անվճար DDoS պաշտպանության ծրագրեր հասարակական կազմակերպությունների համար - [Cloudflare Galileo](#) / [Project Shield](#)

12. Պահուստավորում (Backup)

Նպատակ

Նպատակն է տվյալների անվտանգ և ապահով կրկնօրինակմանը/պահուստավորմանը՝ տվյալների և/կամ համակարգերի կորստի (կիբեռհարձակում, տեխնիկական վնաս) դեպքում դրանք վերականգնելու նպատակով:

Քաղաքականություն

- **Պարբերական պահուստավորում.** շաբաթական կտրվածքով անհրաժեշտ է կատարել պահուստավորում (backup), իսկ առանձնահատուկ կարևոր տվյալների դեպքում՝ ամենօրյա պահուստավորում:
- **Պահուստավորման վայրեր.** տվյալները պետք է պահուստավորել երկու կամ ավելի տարբեր վայրերում (տեղում/local և այլ տարածքում/off-site):
- **Պահուստային տարածքի անվտանգություն.** արտացանցային (offline) կրիչները պետք է լինեն գաղտնագրված (encrypted), իսկ ամպային ծառայությունները՝ անվտանգ:
- **Վերականգնման փորձարկումներ.** առնվազն եռամսյակը մեկ անհրաժեշտ է փորձել վերականգնել տվյալները backup-ից, համոզվելու համար, որ այն իրականում աշխատում է:
- **Վերահսկում.** եթե backup-ը ինչ-որ պատճառով չի կատարվել, ապա պետք է տեղեկացնել/ահագանգել SS թիմին:

Ինչպե՞ս կիրառել (How-To)

1. Պետք է օգտագործել պահուստավորման ավտոմատ գործիքներ (օրինակ՝ Veeam, Acronis, Cobian Backup, RSYNC՝ Linux-ում):
2. Պահեք պահուստային ֆայլերը երկու տեղ, օրինակ, ամպային միջավայրում (Dropbox, Google Drive, OneDrive) և արտաքին կրիչի վրա, որն ամեն օր համակարգին միացված չի մնում:

Գործնական օրինակ

- Պայմանական, կարող եք ամեն շաբաթ backup անել ամպային տարբերակում պահուստավորված տվյալները և ամեն ամիս offline կրիչինը: Այսպես ransomware հարձակման դեպքում offline կրիչի վրա պահված ֆայլերը կմնան անվնաս:

Լրացուցիչ ռեսուրսներ

- Պահուստավորման գործիք CLI open-source backup tool - [Restic](#)
- Linux/Mac-ում հաճախ օգտագործվող ֆայլերի համաժամացման/backup գործիք - [Rsync](#)

13. Տվյալների պահպանման քաղաքականություն (Data Retention Policy)

Նպատակ

Տվյալների պահպանման քաղաքականությունը սահմանում է կազմակերպությունում տվյալների պահպանման և անվտանգ վերացման կանոնները, նվազեցնում է տվյալների արտահոսքի և գաղտնիության խախտումների ռիսկերը, ինչպես նաև ապահովում է համապատասխանությունը անձնական տվյալների պաշտպանության կանոնակարգերին (օրինակ՝ GDPR, Անձնական տվյալների պաշտպանության մասին ՀՀ օրենք):

Քաղաքականություն

- **Տվյալների պահպանման նպատակի առկայություն**
 - Տվյալները պետք է պահպանվեն այնպես, որ բացառվի տվյալների սուբյեկտի հետ դրանց նույնականացումն ավելի երկար ժամկետով, քան անհրաժեշտ է դրանց նախօրոք որոշված նպատակներին հասնելու համար:
 - Տվյալները պետք է պահպանվեն այն նվազագույն ժամկետով, որն անհրաժեշտ է տվյալների մշակման նպատակին հասնելու համար:
- **Պահպանման ժամկետներ**
 - Կազմակերպությունը պետք է հստակ սահմանի, թե տվյալների որ տեսակներն ինչքան ժամանակ են պահպանվելու: Օրինակ՝ անձնական տվյալներ՝ առավելագույնը 1-3 տարի, ֆինանսական տվյալներ՝ 5-7 տարի:
 - Ժամկետի ավարտից հետո տվյալները պետք է ոչնչացվեն կամ անանունացվեն:
- **Տվյալների Վերահսկում**
 - Պահպանվող տվյալները պետք է պարբերաբար ստուգվեն և խմբավորվեն ըստ իրենց պահպանման ժամկետների:
 - Հստակեցրեք, թե ով է պատասխանատու տվյալների պահպանման ժամկետների վերահսկման համար:
- **Տվյալների Անվտանգ Վերացում**
 - Ժամկետն անցած տվյալները պետք է ոչնչացվեն այնպես, որ դրանք հնարավոր չլինի վերականգնել, այդ թվում՝ հնարավոր չլինի վերականգնել տեղեկատվական համակարգում առկա անձնական տվյալների բովանդակությունը: Սա ներառում է թվային ֆայլերի անվերադարձ ջնջումը հատուկ ծրագրերի միջոցով (secure deletion):
 - Թղթային փաստաթղթերը պետք է ոչնչացվեն շրեդերի միջոցով (shredding):
- **Պարբերական Վերանայում**
 - Պարբերաբար՝ տարեկան առնվազն մեկ անգամ, պետք է վերանայվեն տվյալների պահպանման ժամկետները, անհրաժեշտության դեպքում պետք է փոփոխություններ կատարել:
 - Վերանայման արդյունքում տվյալների մշակման նպատակներին հասնելու համար ոչ անհրաժեշտ անձնական տվյալներ հայտնաբերելու դեպքում

դրանք անհապաղ կամ նման հնարավորության բացակայության դեպքում երեք աշխատանքային օրվա ընթացքում պետք է ոչնչացվեն

- **Փաստաթղթավորում**

- Տվյալների պահպանման և ոչնչացման բոլոր գործընթացները պետք է գրանցվեն փաստաթղթային կամ էլեկտրոնային եղանակով՝ ապահովելով դրանց հետագծելիությունը և վերահսկելիությունը:

Ահա տվյալների վերջնական (անվերականգնելի) ջնջման համար մի քանի վստահելի գործիքների տարբերակներ՝

Անվճար ծրագրեր՝

1. **Eraser** (Windows)

- Հզոր, անվճար գործիք, որը կարողանում է պարբերաբար՝ նախապես տրված գրաֆիկով, անվերադարձ ջնջել տվյալները էլեկտրոնային կրիչներից:
- <https://eraser.heidi.ie/>

2. **BleachBit** (Windows, MacOS, Linux)

- Ազատ կոդով ծրագիր, որը հեռացնում է ֆայլերը՝ առանց վերականգնման հնարավորության:
- <https://www.bleachbit.org/>

3. **File Shredder** (Windows)

- Հեշտ օգտագործվող գործիք՝ մշտապես տվյալները ջնջելու համար:
- <https://www.files shredder.org/>

4. **CCleaner** (Windows, MacOS)

- Լայնորեն տարածված ծրագիր, որը ներառում է ֆայլերի անվտանգության ջնջման հնարավորություններ:
- <https://www.ccleaner.com/>

Այս գործիքները թույլ են տալիս ապահով կերպով ջնջել տվյալները՝ բացառելով հետագայում դրանց վերականգնման հնարավորությունը: Խորհուրդ է տրվում ընտրել գործիք, որը համապատասխանում է Ձեր կազմակերպության պահանջներին և տեխնիկական հնարավորություններին:

Լրացուցիչ գործողություններ թիրախավորված

կազմակերպությունների համար

Նպատակ

Նպատակը կազմակերպության պաշտպանվածությանը, երբ դրա որոշ ներկայացուցիչներ կարող են դառնալ թիրախավորված հարձակումների նպատակ (օրինակ՝ պետությունների կամ բարձրակարգ հաքերային խմբերի կողմից):

Քաղաքականություն

- **Խորացված ուսուցում.** թիրախավորված անձինք (օրինակ՝ իրավապաշտպաններ, լրագրողներ) պետք է անցնեն առաջատար մակարդակի թվային անվտանգության վերապատրաստումներ
- **Խորացված մշտադիտարկում.** հնարավորության դեպքում պետք է թիմում ունենալ անվտանգության մասնագետ կամ մշտական կապ որևէ մասնագիտացված կազմակերպության հետ:
- **Հաշիվների խորացված պաշտպանություն.** կազմակերպության անդամները պետք է ակտիվացնեն խորացված հատուկ պաշտպանություն հաշիվների համար, որը տրամադրվում է էլեկտրոնային փոստի մատակարարների կողմից, օրինակ, [Google Advanced Protection](#), [Microsoft Account Guard](#), [Proton Sentinel](#): Բոլոր հաշիվների վրա պետք է անջատվեն SMS-ների միջոցով վերականգնումը կամ բազմափուլային վավերացումը: MFA պետք է միացվի անվտանգության բանալիների (security key) միջոցով:
- **Լրտեսող ծրագրերի պաշտպանություն.** Թիրախավորված անձինք պետք է անցնեն վերապատրաստումներ հատուկ լրտեսական ծրագրերից պաշտպանվելու համար, ինչից հետո պետք է մշակել պաշտպանության հստակ ծրագիր՝ ցուցաբերելով պատշաճ հետևողականություն: Սա ենթադրում է, որ կազմակերպության ներկայացուցիչները պետք է հրաժարվեն իրենց հեռախոսներից, որոնք թույլ չեն տալիս ունենալ ամենաարդիական անվտանգության թարմացումները Android, iOS օպերացիոն համակարգերի համար: Գերադասելի է օգտագործել կա՛մ iPhone, կա՛մ Google Pixel հեռախոսներ:
- **Տեղեկատվության գաղտնագրում.** կազմակերպության տվյալները պետք է գաղտնագրվեն: Տեղեկատվության բաշխումը աշխատակիցների միջև պետք է լինի հստակ, տարանջատվի և արձանագրվի:
- **Սցենարների ստեղծում և վարժանքներ.** խորհուրդ է տրվում նախօրոք մշակել գործողությունների փաթեթ (playbook) ռիսկային դեպքերի համար և պարբերաբար անցկացնել վարժանքներ:

Վերանայում և համապատասխանություն

Կիբեռանվտանգության այս քաղաքականությունը պետք է **վերանայվի ամեն տարի** կամ անվտանգության միջադեպերի, ինչպես նաև կազմակերպությունում մեծ փոփոխությունների դեպքում: Բոլոր աշխատակիցները և ներգրավված կողմերը պարտավոր են ծանոթանալ և հետևել այս քաղաքականությանը: Քաղաքականությանը

չհետևելը կարող է հանգեցնել ներքին պատասխանատվության մեխանիզմների գործադրման կամ պայմանագրի լուծարման (կախված կազմակերպության կանոններից):

Վերջաբան

Սույն քաղաքականությունը նպատակ ունի խթանել հասարակական կազմակերպությունների թվային բոլոր ակտիվների և ենթակառուցվածքների (տվյալներ, համակարգեր, ցանցեր) պաշտպանությանը, աշխատակիցների իրազեկվածությանը, և շարունակական կրթությանը: Քաղաքականությունն ամենօրյա աշխատանքային գործիք է, որը պետք է պարբերաբար վերանայվի և հարմարեցվի առկա ռիսկերին ու ռեսուրսներին և արտացոլի կազմակերպության իրական կարիքները:

Հուշում. ամենամյա ընդհանուր ժողովի ժամանակ կազմակերպեք 15-20 րոպե տևողությամբ անդրադարձ-քննարկում ուղղված այս քաղաքականության մեջ արտացոլված ստանդարտներին, լսեք բոլորի առաջարկները, կատարեք անհրաժեշտ թարմացումներ և ապահովեք, որ աշխատակիցները ծանոթանան և ստորագրեն թարմացված փաստաթուղթը:

Փաստաթղթի վերջ